

Чижевський Б. Г.

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, керівник секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій, заслужений працівник освіти України, Київ, Україна, chyzhevskiyi@v.rada.gov.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7878-1180>

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕМОКРАТИЧНОГО УПРАВЛІННЯ
ЗАКЛАДОМ ОСВІТИ**

Анотація. Актуальною проблемою у світі й Україні є переосмислення методологічних засад демократичного управління закладом освіти. У статті наведено результати вивчення таких засад на основі визначення науково-теоретичних підходів і практики управління на рівні закладу освіти, району, держави й законодавства. Використано загальнонаукові методи дослідження, такі як аналіз, порівняння, синтез, індукція, дедукція. Проаналізовано методологічні засади демократичного управління закладом освіти незалежно від підпорядкування, типу та форми власності. Розкрито філософську сутність і глибину поняття «засади демократичного управління закладом освіти». Метою статті є огляд філософських досліджень управління закладом освіти та окреслення методологічних підходів до визначення ключових параметрів демократичного управління закладом освіти. Головною проблемою є з'ясування впливу співвідношення і взаємодії держави, суспільства й особистості на демократичність процесів у закладі освіти та забезпечення оптимального співіснування і співжиття людини й природи. Окреслено діапазон трактування методологічних засад демократичного управління закладом освіти. Зроблено акцент на пріоритетності його діяльності та стабільного розвитку на демократичних засадах. Виявлено закономірності формування методологічних засад демократичного управління закладом освіти. Наголошено на значущості такого управління для особистості, суспільства й держави.

Ключові слова: філософія, філософія освіти, методологія, педагогіка, засади, демократія, заклад освіти.

JEL classification: J21, J50.

DOI: 10.32987/2617-8532-2021-1-5-20.

Сучасна теорія демократичного управління закладом освіти, незалежно від його типу, підпорядкування та форми власності, перебуває в активній стадії оновлення методологічної парадигми, що, з одного боку, висвітлює внутрішні тенденції розвитку, з другого – є наслідком стрімких, суперечливих і масштабних трансформацій, змін, реорганізацій, перетворень у поєднанні з

політичними, законодавчими, правовими, економічними, соціальними, культурними й інформаційними процесами, явищами. «Складність і багатогранність навчально-виховних задач, які розв'язуються школами, не тільки обумовлюють якісні зміни процесу управління шкільною справою, тобто організацією, змістом, формами та методами роботи загальноосвітніх шкіл усіх типів, а й

посилюють значення теорії управління як складової педагогічної науки, що розробляє шляхи та засоби подальшого вдосконалення функцій, форм і методів роботи органів народної освіти й керівників шкіл» [1, с. 5–6, авт. переклад].

Динамічність, імпульсивність, турбулентність та інтенсивність таких перетворень висувають нові вимоги до управління закладом освіти. Ідеться не тільки про оновлення сфери освіти у зв'язку з модернізацією всіх ланок освітньої життєдіяльності, що потребують наукового узагальнення, а й про складнощі, суперечності наукового осмислення філософії (в тому числі соціальної філософії, філософії освіти), змісту освіти, забезпечення навчання, навчально-виховного та освітнього процесів, наукової організації праці й навчання, а також прогнозування освітнього процесу в цьому контексті.

Створення передумов для наукового висвітлення освітніх проблем, забезпечення успішного, стабільного розвитку як освітньої галузі, так і держави не можливе без використання історичної спадщини, накопиченої українським народом упродовж його багатотисячолітньої історії.

Ключовим питанням філософії завжди було й залишається співвідношення свідомості та буття, духовного й матеріального, життя та безсмертя. «Основне питання філософії про відношення мислення до буття має ще й другий надзвичайно важливий бік: чи можуть людські відчуття і поняття давати правильне відображення дійсності, чи може наше мислення пізнавати дійсний світ» [2, с. 7].

Інакше кажучи, глибина та ефективність наукового супроводу де-

мократичного управління закладом освіти великою мірою визначаються ступенем поєднання натуральних (духовних), природних і юридичних законів у сфері освіти. Чим складнішою є структура закладу освіти, тим масштабнішими будуть виконуваним завдання, а отже, й складнішими проблеми їх наукового, правового та практичного регулювання.

Крім того, розвиток і складність системи позитивної педагогіки є не єдиною причиною посилення уваги теорії та практики, дидактики й методики до механізмів забезпечення права на здобуття якісної освіти. Домінанта дитино-, людиноцентризму слугує підґрунтям формування змісту освіти, організації навчально-виховного процесу та реалізації основних прав, свобод і зобов'язань учасників освітнього процесу. Норми їхніх прав, свобод та обов'язків закріплені в Конституції й законах України. Питання встановлення законності та правопорядку пов'язані не лише з існуванням вимог, стандартів, потреб, а й із тим, якою мірою учасники освітнього процесу можуть скористатися своїми суб'єктивними правами, свободами, втілювати в життя власні правові потреби і плани. Саме тому сучасні вимоги зобов'язують науковців збагачувати педагогічну науку новими теоретичними концепціями, моделями, ідеями, фундаментальними підходами до демократичного управління закладами освіти, високоякісною методологічною базою створення прогресивних освітніх теорій.

Розробляючи програму, стратегію, доктрину розвитку сфери освіти в Україні, варто враховувати, що ми живемо у XXI ст. із його поглиблені-

ми (екологічними, економічними, енергетичними, технологічними, інформаційними, демографічними та ін.) проблемами, загрозами, конфліктами, трансформаціями, викликами. «У нових для людства умовах взаємодію суспільства і природи потрібно будувати так, щоб розвиток суспільства і його компонентів не завдавав шкоди природі, а, навпаки, сприяв розвитку, потрібно створити такі умови, при яких природний фактор повніше б враховувався» [3, с. 381–382].

Сьогодні відбувається активний пошук нової парадигми знань у всьому спектрі природничо-математичних, технологічно-інженерних, гуманітарних наук. На порозі III тисячоліття стає дедалі очевиднішою необхідність усунення наукових, дисциплінарних меж між природничими, соціально-гуманітарними, суспільствознавчими дисциплінами.

Розроблені науковцями й практиками та юридично затверджені програма, доктрина, стратегія, концепції розвитку сфери освіти дають можливість застосовувати додаткові методологічний і теоретичний підходи. Аналіз проблем сучасної методології педагогічної науки засвідчив, що її особливості зумовлені різноманітністю пізнавальних завдань у загальноосвітніх закладах, котрі впливають насамперед із концепцій і теорій наукознавства. «Основними закономерностями є розуміння розвитку як єдності протилежностей; взаємозв'язку кількісних і якісних змін; діалектичного заперечення» [3, с. 653].

Педагогічна наука належить до базових галузей і завдяки розвиненому потенціалу, що має понятійні, категоріальні та інші засоби й методи до-

слідження, збагачується новими концепціями, програмами, доктринами, стратегіями, сучасною методологією у вивченні складних, проте надзвичайно актуальних освітніх процесів, явищ, серед яких забезпечення доступу закладу освіти. З огляду на це, в сучасних умовах особливого значення набуває проблематика поєднання людино-, дитиноцентризму зі здобуттям якісної освіти. Становлення категорії дитиноцентризму є важливим для розвитку педагогічної теорії, оскільки виражає загальне в процесі забезпечення реалізації права на якісну освіту, глибокі, ґрунтовні знання, широкий кругозір, конкурентоспроможну професію.

Основоположним моментом коректного в науковому сенсі дослідження такої складної управлінсько-організаційної категорії, як діяльність закладу освіти, є формування принципової методологічної орієнтації на об'єкт вивчення, його структуру, механізм функціонування, наукову організацію праці, а також необхідні для цього дослідницькі процедури й засоби. Демократичне державно-громадське управління закладом освіти є складною, динамічною категорією, що передбачає використання комплексу заходів дослідження, які утворюють відповідний категоріальний апарат. Цей процес досить різноманітний за своїми організаційними, супроводжуваними, контрольними формами, змістом, моделюванням, методами реалізації та засобами конструювання. Тому цілісне наукове уявлення про демократичне управління закладами освіти, незалежно від типу, підпорядкування й форми власності, можливе на основі наукової філософії

та методології освіти як цілісної, системної, впорядкованої субстанції й фундаментальних наукових понять філософсько-методологічного змісту, здатних об'єктивно відображати все різноманіття – саме явище та його окремі елементи. Передусім зауважимо: під час формування науково-педагогічного поняття «демократичне управління закладом освіти» та введення його в понятійний ряд теорії педагогіки важливо врахувати, що така робота повинна виконуватися за аналогією з конструюванням найскладніших педагогічних понять, термінів і категорій. Адже, по-перше, такі поняття утворюються одночасно в процесі пізнання теорії та професійного осмислення освітньої практики й побудови моделі теоретичної конструкції конкретного поняття. По-друге, при формуванні поняття «демократичне державно-громадське управління закладом освіти» активно застосовуються науковий аналіз і синтез. По-третє, визначальною рисою цієї категорії, котра зумовлена специфікою її об'єкта, є те, що більшість базових понять, які її характеризують (наприклад, колектив, спільнота, особистість, система, зміст, форми, принципи, функції, методи), є похідними від загальнонаукових. Саме це дає підстави стверджувати, що «управління закладом освіти» як категорія є міжгалузевим поняттям. По-четверте, в ході вивчення демократичного державно-громадського управління закладами освіти як складової суспільних процесів потрібно враховувати різні аспекти життєдіяльності учасників освітнього процесу.

У реальності демократичне управління закладами освіти визначаєть-

ся сукупністю природовідповідних, правомірних дій. Такий підхід до розуміння досліджуваного поняття дає змогу розуміти якісні й кількісні характеристики закладів освіти. Ключовим питанням у вдосконаленні демократичного управління закладом освіти є наукова організація праці, оптимізація й інтенсифікація освітнього процесу, запобігання виникненню суперечностей, конфліктів запитів та інтересів, їх мінімізація. Усе це також допомагає виявити науковий, освітній, кадровий потенціал, завдяки котрим можна забезпечити якісний освітній процес на основі впорядкування множини взаємозв'язків і взаємозалежностей, властивостей – духовних, фінансових, матеріальних, кадрових, педагогічних, ідеологічних, організаційних, фізичних, юридичних тощо. Педагогічна наука визначає не тільки межі поведінки учасників освітнього процесу, а й структуру моделі їх стійкої взаємодії. Структурна модель такого процесу, що ґрунтується на духовних (натуральних), природних, юридичних законах, відображає лише відповідний стандарт управління закладами освіти. Реальний стан демократичного управління закладом освіти в конкретному навчальному закладі завжди відрізняється від його ідеальної моделі. Разом із тим складові такого управління тісно взаємодіють і впливають одна на одну, внаслідок чого діяльність закладу освіти перманентно змінюється. Насправді демократичне управління закладом освіти як об'єктивний показник його якісного стану відображає ступінь стійкості й конкурентоспроможності цього закладу, котрі ніколи не будуть стовідсотковими. Стійкість закладу

освіти визначається стабільністю наукового забезпечення та супроводу, науково-педагогічного, педагогічного колективу; співвідношенням освітньої впорядкованості, динаміки і змін у межах єдиного соціального мікросередовища та суспільства загалом. Однією з науково-практичних проблем є впорядкування й узгодження закономірної змінності, плинності учнівського і студентського, а отже, й батьківського колективів.

Системно-структурна модель закладу освіти дає змогу визначити інформаційні, логічні та кореляційні зв'язки, наявні в її структурі. Доцільно враховувати, що «шляхом узагальнення наших знань про якість процесу творчої діяльності, що здійснювалася в минулому завдяки творчій інтуїції, ми розкриваємо ті закономірності, які можуть відігравати методологічну роль щодо розв'язання нових проблем» [4, с. 149–150]. На переконання науковців, системний підхід до дослідження демократичного управління закладами освіти допомагає задовольнити потребу в інтеграційному пізнанні освіти, поглянути на освітню діяльність як на статичне та водночас динамічне явище, намагатися оцінити його з точки зору не тільки внутрішньої організації, а й розвитку та самоорганізації. Саме тому системно-функціональний зріз механізму демократичного управління закладами освіти характеризує організацію їх оптимального функціонування й дослідження динаміки їх розвитку, іміджу та авторитету. В цьому контексті наголосимо, що трансформація поняття «демократичне управління закладом освіти» передбачає, з одного боку, формалізацію нової інформації про

предмет дослідження, узагальнення свіжих фактів і відомостей, обґрунтування й визначення відмінностей від інших нормативно-правових феноменів (у цьому сенсі досліджуване поняття можна віднести до філософських, органічних юридичних понять, що утворюють понятійне ядро предметного поля філософії, юридичної та педагогічної науки); з другого – створення теоретичної моделі, котра за певних умов набуває об'єктивності, статусу наукового поняття, оскільки несе інформацію про свої сутнісні характеристики.

Об'єктивна, інституціалізована, позитивна, реально діюча система науки управління базується на поєднанні духовних (натуральних), природних і юридичних законів. З юридичної точки зору, специфіку демократичного управління закладом освіти визначає Конституція, а також законодавство, нормативно-правові акти, що фактично формують нове коло соціально свідомої оцінки управлінських дій і рішень відносно законів розвитку та правозаконності, нового стану свідомості й доктринального їх вираження наукою, а головне – викликає до життя оцінку ступеня єдності завдань, прав, свобод і обов'язків із боку учасників управлінських дій та рішень і певною мірою правослужняного соціуму. Суспільна думка про демократичний порядок речей та його оцінка залежать від досвіду й цінностей громадянського суспільства. Відбувається замикання циклів прав, свобод, обов'язків, зобов'язань і вихід на новий рівень демократії громадянського суспільства, оцінки міри їх реалізації. Розуміння природи, засад, підстав та механізмів управління поза реальним буттям індивідів, соціальних

груп, учасників освітнього процесу й суспільства в цілому не можливе.

Загальними закономірностями демократичного управління закладом освіти є: впорядкування, врегулювання життя учасників освітнього процесу, що забезпечується конституційно-правовими діями і взаємодіями, котрі сприяють правовому стану, якісній освіті та природовідповідній життєдіяльності. Тому методологічне підґрунтя управління закладом освіти включає три елементи:

1) пізнання об'єктивних умов і вимог управлінського процесу, підстав прийняття управлінських рішень та їх реального впливу на якість життя й реалізацію прав, свобод і обов'язків учасників освітнього процесу;

2) усвідомлення й прийняття суб'єктами прав, свобод та обов'язків особливостей, закономірностей, завдань і принципів освітнього процесу;

3) забезпечення відповідності управлінської діяльності вимогам, закономірностям, принципам поєднання духовних (натуральних), природних і юридичних законів.

З огляду на зазначене, управління закладом освіти покликане забезпечувати врегульованість та систематизацію його діяльності з урахуванням впливу зовнішніх і внутрішніх факторів.

Отже, пізнання демократичного управління закладом освіти передбачає дослідження механізмів регулювання його діяльності, комплексного впливу законів. Це складне, інтегральне поняття охоплює множини, сукупність порядків такого управління на різних рівнях організації, що підпадають під конституційний, законодавчий і нормативно-правовий вплив. Окрім того, формування

поняття демократичного управління закладом освіти та його розгляд як суспільного явища відбуваються у вигляді ідеально-конструктивної й незалежної системи правового, педагогічного, інформаційного регулювання та демократичного розвитку не лише конкретного закладу освіти, а й держави загалом, що допускає в майбутньому впорядкування, систематизацію відносин на основі природовідповідного розвитку особистості, суспільства та держави.

Управління перебуває на різних рівнях реальності, має багато аспектів і напрямів, різноманітні можливості та межі, тобто постійно розвивається. Для демократичного управління закладом освіти, що виступає не меншою цінністю, ніж сама діяльність такого закладу, й доповнює її, характерна велика кількість граней, функціональних елементів, котрі імплементуються в різних умовах життєдіяльності індивідуумів, тим самим забезпечуючи виконання й дотримання законодавчих приписів. Тому методологія демократичного управління закладом освіти має свою специфіку, яка визначається особливостями цієї юридично-педагогічної категорії.

Демократичне управління закладом освіти безпосередньо пов'язане із суспільними демократичними процесами. Доцільно врахувати, що «управління суспільством принципово відрізняється від управління в живих організаціях і технічних пристроях. Воно є складною структурою, що охоплює матеріальні і духовні процеси, воно виступає як специфічний вид людської діяльності» [5, с. 435; *авт. переклад*].

Демократичне управління закладом освіти також розглядається як

процес забезпечення максимальної впорядкованості та системності його діяльності, повної реалізації всіх державно-громадських законодавчих і правових закономірностей. Ідеї управління покликані відобразити освітню діяльність як всеосяжну субстанцію, певний якісний склад закладу й учасників освітнього процесу, каркас реальності. Управління є характеристикою впорядкованості та системності, вимогливості, формальної визначеності структури закладу, показником якості й однозначності його складових. Управління – і як висока організованість думки, і як її зовнішня форма – виявляється умовою правильності розуміння та вираження науково-педагогічних, правових факторів, ситуацій, дій, умовою доказовості прогресивної, науково обґрунтованої й практично вивіреної думки та критерієм істинності тверджень.

Для логіки методологічного аналізу ідеї управління філософія освіти має значення фундаментального дослідження. Виступаючи пізнавальним підґрунтям всієї системи педагогічних наук, філософія освіти є наукою багатозоровою. Основні її пізнавальні категорії (конкретне та абстрактне, явище й сутність, зміст і форма, структура та елементи, окреме й загальне, колективне та індивідуальне тощо) дають змогу всебічно охарактеризувати зміст управління й управлінський вплив та дійти науково обґрунтованих висновків щодо розуміння його сутності й істинності. Саме завдяки універсальності філософія виступає інтегральним методологічним засобом наукового пізнання та пізнавальним стрижнем будь-якого освітнього дослідження.

Це пояснюється насамперед тим, що філософія освіти виконує спеціальні гносеологічні функції, забезпечує реалізацію функцій теорії пізнання, логіки й діалектики розвитку освіти.

Варто зауважити, що в межах філософії освіти демократичне управління як юридична категорія отожднюється із законодавчо-правовою системою, особливостями державно-громадського самоврядування, автономії та організації діяльності закладу. Проте ці категорії слід розмежувати, оскільки управлінське рішення виступає підсумковою складовою забезпечення діяльності закладу освіти й формується під впливом усіх елементів суспільства і структурних складових такого закладу. Науково вивірене, законодавчо підкріплене управлінське рішення забезпечує гармонію життя закладу освіти, що є особливим виразом внутрішньої пов'язаності явищ, кожне з котрих не просто має конкретну міру, а й пропорційне всьому іншому. Будь-які управлінські рішення, дії повинні бути узгоджені з конкретними умовами та завданнями (бути доцільними) й мати характеристики, що дають змогу бачити ці конкретні явища в цілісності (системно). В такому сенсі управління є естетичною організацією реальності. У свою чергу, гармонія – це онтологічна характеристика ідеї наукової організації діяльності закладу та праці учасників освітнього процесу.

У цьому плані філософія освіти може відігравати щодо загальної теорії освіти певну конструктивну роль. Вона в змозі допомогти педагогічній теорії усвідомити принципову фрагментарність розуміння управління. З позиції філософсько-педагогічного

підходу до категорії «демократичне управління», філософія освіти виступає фундаментальною основою дослідження, оскільки є універсальним провідником наукового пізнання й пізнавальним інструментом будь-якого дослідження. Тому демократичне управління – це філософсько-освітня категорія, що охоплює духовний, освітній, юридичний, правовий, політичний, соціальний, інформаційний, а також соціокультурний і демократичний аспекти. Філософія освіти дає можливість пов'язати аналіз демократичного управління та контролю з дією системи умов і чинників, властивих соціальній реальності в усьому її обсязі й цілісності. Тобто демократичне управління має філософське підґрунтя, з котрого виростає юридично-освітнє розуміння досліджуваної категорії. Звернення до філософсько-освітньої інтерпретації предмета дослідження дає змогу істотно доповнити, збагатити освітнє розуміння управління.

З цього погляду, при дослідженні демократичного управління закладом освіти доцільно використовувати такі принципи формально-логічного мислення: повноти, несуперечності (послідовності), визначеності, обґрунтованості (логічності), абстрактності.

Принцип повноти виступає як вимога до аксіоматичної теорії управління та характеризує достатність для певних цілей її дедуктивних засобів. Аксіоматична система є повною, якщо всі її формули, істинні за розглянутої інтерпретації, доказові. Повна система містить усі можливі теорії управління, що не суперечить інтерпретації поняття якісної освіти.

Обґрунтованість – це процедура наведення тих аргументів, з огляду на котрі варто застосовувати певне твердження або концепцію управління загалом.

Абстрагування ми розуміємо як одну із засад успішної організації людини у світі, що дає їй можливість пристосуватися до незнання більшості конкретних фактів навколишньої реальності. Цей принцип допомагає чітко розмежовувати реальні й ідеальні компоненти у змісті управління та його відповідності законам.

Діалектичний метод (діалектична теорія освіти) передбачає вивчення, оцінювання практичної реалізації управління в контексті його універсальності, освітньої й суспільної дійсності. У межах цього методу як вихідну тезу доцільно прийняти два положення: 1) первинність змісту управління щодо його форми та 2) поєднання стабільності й мінливості його змісту внаслідок динамічного освітнього процесу, ускладнення змісту освіти, розвитку державно-громадського управління та уточнення положень управління і його складових – керівництва, контролю, самоконтролю, інспектування й менеджменту. Розвиток понятійного апарату, зокрема таких категорій, як управління, керівництво, інспектування, моніторинг, оцінка, самооцінка, контроль, самоконтроль, відбувається не шляхом їх диференціації, а за рахунок змістовного насичення цих понять, охоплення ними нових моментів реальності.

Діалектичний метод розглядає демократичне управління в динаміці, мінливості, чіткій визначеності. Взаємовплив і єдність різноманітних форм, прийомів і методів управління

мають діалектичний характер. Ми не змогли б зрозуміти відмінності між формами, прийомами й методами демократичного управління, керівництва, інспектування, моніторингу, оцінки, самооцінки, контролю, самоконтролю, менеджменту за відсутності особливостей подібності їхніх базових характеристик. Зокрема, будь-якій складовій управління властиві просторово-часова визначеність, стійкість, поєднання динамічності і стабільності; поряд із тим управління є результатом реалізації приписів, норм, правил, положень (наприклад Конституції, законодавства), котрі з'являються на виконання встановлених вимог, стандартів, норм, що сприяють досягненню конкретних цілей.

Однією зі складових розвитку як сфери освіти загалом, так і закладу освіти зокрема є соціальна. Тому соціальний метод разом із формально-логічним і діалектичним належить до базових для освіти методів. Соціологія розглядає процес демократичного управління соціальними структурами як безперервну дію різноманітних регуляторних чинників, особливо поєднання прав, свобод, обов'язків, загальних норм і цінностей. Наразі дослідники перебувають у пошуку раціональних і безпечних способів упорядкування суспільства на основі емпіричних методів класичної науки, захищених цінностями демократичного громадянського суспільства та позитивізмом. Наприклад, Т. Парсонс виходить із теорії систем, згідно з котрою найзагальніша й фундаментальна властивість системи – це взаємозалежність її частин або змінних [2]. Ця взаємозалежність ґрунтується на існуванні

певних відносин між частинами чи змінними. Інакше кажучи, вона дає підстави формувати управлінське рішення, вчиняти управлінські дії з урахуванням компонентів системи. Демократичне управління має бути спрямоване на забезпечення розвитку закладу освіти, самозбереження, що головним чином виражене в поняттях стабільності, збалансованості і рівноваги. В такому контексті демократичне управління характеризується як продукт розуміння, оцінки та інтерпретації, розумової діяльності. Але цей факт стимулює прагнення управління до ідеалу, досконалості, завершеності й цілісності системи та її підсистем.

Соціологічний метод дає можливість визначити обсяг дослідження, але не дає відповіді на питання, пов'язані зі здобуттям системного знання про управління. Саме в межах цього методу обліку піддається все різноманіття чинників, які можуть бути причиною, поштовхом до прийняття управлінського рішення або дії. В усякому разі, використовуючи цей метод, доцільно зважати на те, що сутність управління пізнається за допомогою з'ясування його причин. Ефективність демократичного управління базується на врахуванні системи елементів, взаємозв'язок яких реально забезпечує наявність системної якості, а також того, що взаємний вплив елементів системи обумовлює їх взаємні зміни, а вплив на будь-який із її елементів включає зміну якості системи управління в цілому.

У межах соціального методу потрібно застосовувати й методи ідеалізації (ідеальних типів). Ідеальна сторона відображає уявлення учасників освітнього процесу про належний,

необхідний або бажаний темп розвитку, побудований на положеннях законів життєдіяльності, еволюції й законодавства. В сучасних умовах учасник освітнього процесу має право запитувати про забезпечення природовідповідності розвитку особистості.

Доречно в межах соціального методу розглядати проблеми, пов'язані з типологією управління, враховуючи, що емпіричним підґрунтям науки виступає не реальність як така, а її рух; тобто моменти дійсності видозмінюються, що, власне, й зумовлює саму постановку проблеми рівнів, форм і методів управління в аспекті проблеми різноманітності типів, структур закладів освіти, їх підпорядкування та форми власності.

Історико-культурологічний метод полягає у вивченні сукупності умов, у межах котрих складається збалансоване управління, як певної стабільної, динамічної, абсолютної здатності закладу освіти до різноманітної діяльності. З позиції цього методу проблема управління має давнє і глибоке розуміння. Безперечно, не варто недооцінювати чи перебільшувати роль вказаного методу для сучасної практики, тим паче зводити його в абсолют. Однак було б великою помилкою відмовлятися від використання нагромадженого цивілізованого досвіду управління, всього того, що може й повинне працювати на прогресивний розвиток як сфери освіти в цілому, так і закладу освіти зокрема. Адже від нашого ставлення до історії розвитку сфери або закладу освіти залежить насамперед і думка про минуле та навколишню дійсність, особливо про чинне право; від нашого пізнання й розуміння історії залежить те, які вимоги ми можемо

висунути не лише до сфери освіти, а й до конкретного закладу освіти.

Система демократичного управління як частина соціальної реальності виникає на певному етапі історичного поступу та є динамічним явищем, оскільки роль і функції управління змінюються на різних етапах розвитку закладу освіти, сфери освіти, спільноти, суспільства. Історичний метод дає змогу максимально врахувати напрацювання, досвід, аспекти новизни й наступності в сучасних підходах до проблеми теорії і практики управління, глибоко розібратися в ній та окреслити науково-практичні шляхи забезпечення розвитку як закладу освіти, так і сфери освіти загалом. Проте широкий пласт доступних досліднику даних істотно ускладнює пошук та визначення закономірностей того чи іншого явища. Зарадити цьому може застосування методу педагогічної кваліфікації, що є інтерпретацією історико-порівняльного методу.

Сучасна педагогічна наука приділяє чималу увагу зазначеному методу дослідження сутності демократичного управління, а також закономірностей його розвитку. Він, вочевидь, є основоположним методом дослідження, адже вивчення управлінської практики не може дати повного уявлення, достатнього для розуміння сутності управління, оскільки практика – лише фрагмент у процесі понад тисячолітньої розбудови сфери освіти. Тому для того, щоб мати якнайточніше уявлення про сутність демократичного управління, слід звернутися до багатовікової вітчизняної освітньої практики, котра здатна підказати вектор розвитку взаємовідносин суспільства та

держави, економічного зростання, впровадження інновацій, протидії життєвим загрозам, розкрити ментальні особливості свідомості й характерні риси вітчизняної культури. Якщо проаналізувати весь спектр досліджень, автори яких спираються на метод педагогічної кваліфікації, можна виокремити певні етапи дослідження управління.

На першому етапі проводиться детальне вивчення фактичного матеріалу, синтезованого історичною наукою, щодо ефективності демократичного управління як феномена широкоаспектної діяльності представників різних вікових категорій. На цьому етапі доцільно передусім визначити сукупність історичних джерел, їх достовірність і повноту, адже в його основі – детальна історична реконструкція стану демократичного управління, котра здійснюється виключно в межах загальноісторичної науки. На другому етапі виконується аналіз наукового супроводу, законодавчо-правового поля, методичного окреслення пріоритетних напрямів та забезпечення стабільного розвитку як сфери освіти в цілому, так і закладу освіти зокрема в конкретних суспільно-історичних, економічних умовах. На третьому етапі проводиться відбір загальнотеоретичних конструкцій, що відповідають демократичним засадам державно-громадського управління. Тобто необхідно детально вирізнити істотні ознаки демократичного управління та суміжних правових категорій (маються на увазі законність, правопорядок, наукова організація праці й навчання, реалізація прав, свобод, обов'язків учасників освітнього процесу). В такому разі цей відбір відбувати-

меться на принципах необхідності та достатності. Основою дослідження є четвертий етап методу педагогічної кваліфікації – саме на ньому виконується порівняльний аналіз реконструйованих на першому і другому етапах дослідження характерних рис демократичного управління на предмет їх відповідності ознакам загальнотеоретичних категорій, чинного законодавства, що відібрані для порівняння на третьому етапі. У підсумку встановлюється відповідність управління принципам демократичного громадянського суспільства, теорії управління як сферою освіти в цілому, так і закладом освіти зокрема. П'ятий етап передбачає юридичне закріплення управлінських рішень на основі поєднання вимог науки, практики, а також урахування потреб, запитів, вимог учасників державно-громадського управління.

Зауважимо, що за основу дослідження доцільно брати широке освітнє розуміння, котре поєднує весь спектр теорій демократичного державно-громадянського управління як сферою освіти в цілому, так і закладом освіти зокрема. У такому разі всі аспекти життєдіяльності учасників освітнього процесу знаходять своє місце в загальній системі. В контексті цієї концепції демократичне управління реалізацією прав, свобод і обов'язків слід розглядати як результат діяльності держави, а державно-громадське управління – як результативну характеристику діяльності учасників освітнього процесу після прийняття правових рішень, вчинення дій із метою встановлення справді правових взаємовідносин. Саме завдяки демократичному управлінню в нас з'являється можливість запропонувати

шляхи, котрі забезпечують надання якісної освіти, здобуття глибоких, якісних знань, широкий кругозір, що веде до панування стійких, непохитних духовно-моральних цінностей, співпраці, солідарності, взаєморозуміння і злагоди, миру.

Поняття демократичного управління та його законодавчих підстав має низку порівняно самостійних значень, що робить його єдине визначення малопродуктивним, але надає йому фундаментального характеру. Фундаментальність поняття «демократичне управління» полягає насамперед у тому, що за його допомогою забезпечується стабільний розвиток як сфери освіти в цілому, так і конкретного закладу зокрема в соціологічному, економічному, юридичному, політичному й природно-правовому аспектах. У контексті соціологічної думки це поняття відображає дійсний, емпірично встановлений стан реалізації права особи на якісну освіту, в контексті послідовного юридичного мислення – якість нормативності права на освіту, творчу діяльність з погляду його внутрішньої логічної узгодженості; в контексті природничо-правової думки – здатність деяких інваріантних властивостей суспільного життя, що безпосередньо характеризує природу освіти, навчання, пізнання, знання, переконання, стійкості.

Системний метод виступає однією з основоположних стратегій вказаного наукового дослідження, яка історично спричинена необхідністю вивчення складно організованих систем адекватними пізнавальними засобами. Використання цього методу, наприклад, у дослідженні демократичного управління зумовлює

потребу в його проведенні таким чином, щоб зрозуміти об'єкт пізнання як структуровану цілісність, розглянути його з точки зору взаємодії цілого й частини, елементів і підсистем. Поєднання елементів системи є об'єктивним. Загалом системне демократичне управління як ціле утворює єдність у результаті структурної впорядкованості його частин, що визначає їх функціональні залежності та взаємодію. Структура в такому випадку втілює в собі організацію системи, динамічну впорядкованість зв'язків, котрі є змінними впродовж існування системи. Зв'язки, в яких втілена структура, регламентують і впорядковують свободу елементів, створюючи рамкові умови їх існування (наприклад, накази стосовно діяльності закладу освіти обмежені нормативно-правовими актами, нормативно-правові акти – законами, закони повинні відповідати основним положенням базового закону, базовий закон – Конституції, а Конституція – духовним (натуральним), природним законам.

На думку вітчизняних науковців, єдиною характеристикою системи є цілісність, котра слугує основою правового управління та може розглядатися під декількома кутами зору. По-перше, демократичне управління має існувати й розвиватися в контексті єдності всіх його рівнів буття: особистісного, суспільного, громадського, державного, а також локального, регіонального, міжнародного. По-друге, цілісність демократичного управління визначається його інституційною та функціональною взаємозумовленістю, повноцінністю й нерозривністю. По-третє, цілісне демократичне управління повинне

бути відокремленою системою, тобто перебувати в постійному русі і змінити своїх компонентів. Тому для цього дослідження важливим є також поняття «стан системи» (статичний чи динамічний).

Варто наголосити, що структурна впорядкованість надає демократичному управлінню відповідної стійкості, й тільки в її межах допустимі зміни структурних підрозділів, підсистем та їх взаємозв'язків. Система й підсистеми як конкретні види реальності перебувають у постійному русі, в них стаються різноманітні зміни, котрі впливають одна на одну. Проте завжди є така зміна, що характеризує систему чи підсистему як обмежену єдність, і це виражається в певній формі руху. Системний підхід передбачає, що будь-які зміни в елементах системи чи підсистеми мають позначатися на системі загалом.

Системний підхід щодо дослідження демократичного управління повинен обов'язково ґрунтуватися на принципах обмеження об'єктів у часі й просторі, пошуку якісних модифікацій системоутворюючих процесів розвитку та еволюції, незворотності часу (як природної послідовності виникнення і зникнення системної визначеності) та деяких інших, пов'язаних із названими основними положеннями. З огляду на це, надзвичайно важливою для розвитку системи є закономірність, котра свого часу, за пропозицією Л. фон Берталанфі, дістала назву закону еквівалентності. Вона характеризує здатність системи досягати в певний момент часу таких станів, що визначатимуться не так зовнішніми початковими умовами, як параметрами самої системи. У свою чергу, демократичне управ-

ління розглядається як природна послідовність урегулювання відносин між складовими закладу освіти системи, класів, груп як підсистем та системи законодавства.

У контексті вказаного підходу робимо акцент на можливості дослідження демократичного управління під кутом зору синергетики як нового етапу розвитку системної методології наукового пізнання. Синергетика фокусується на процесах самоорганізації й удосконалення систем, вивченні сукупності їх внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків, ролі середовища в цих процесах. Вона забезпечила вихід системних досліджень на якісно новий рівень. За такого підходу напрошується висновок, що без процесів спонтанної самоорганізації поступ просто не можливий, тому демократичне управління розглядається як самоорганізована система, а не лише результат впливу держави.

В основу системно-синергетичної методології наукового пізнання демократизації управління як сферою, так і закладом освіти покладено фундаментальні принципи діалектики – взаємозв'язку й розвитку. Доповнюючи один одного, вони засвідчують єдність сфери освіти та її елементів – закладів освіти, зосереджуючи увагу дослідників на різних аспектах демократизації, що, у свою чергу, веде до інтеграції цих елементів. На думку науковців, демократичне управління являє собою суперечливу єдність ідеального й реального станів системи, поєднаних у правових нормах, і конкретніше суперечливе співвідношення позитивної й негативної самодіяльності, самоуправління та панування в освітньому управлінні, продуктом якого є узгоджений розвиток

системи й підсистем, соціальний порядок загалом і правопорядок зокрема. В такому розумінні проявляється реальна діалектика демократичного управління. Тому особливого значення в розвитку теорії управління закладом освіти набуває філософія освіти, котра «має спрямовувати освітній процес на майбутнє, вивести його з минулого у сучасність, орієнтувати його на розв'язання проблем, а не на засвоєння готового знання» [6, с. 433].

Отже, множинність підходів до дослідження такої універсальної категорії, як демократичне управління, необхідна й доцільна на сучасному етапі розвитку сфери освіти. При цьому завданнями дослідження є порушення й розв'язання проблем, що формуються перед педагогічною наукою з метою забезпечення здобуття учнями якісної освіти в сучасних умовах. Справжнє дослідження спрямоване на пошук ще не пізнаного в природі демократичного управління, на вивчення тих його сторін, рис, характеристик, котрі не можна було виявити за допомогою догматичного теоретико-педагогічного підходу. Тому, хоч би в якому ракурсі розглядалась ідея демократичного управління, хоч би які методологічні підходи використовувалися, ця проблема залишається відкритою для наукового дискурсу.

Зокрема, потребують опрацювання взаємозв'язок і залежність демократичного управління та Конституції як Основного Закону держави, взаємозв'язок управлінських рішень, законності й реалізації права учасників освітнього процесу на працю та освіту з погляду верховенства права, свобод, обов'язків, зо-

бов'язань. У підсумку це сприятиме збагаченню методології теоретико-педагогічних досліджень, формулюванню й уведенню в пізнавальний процес нових концептуальних ідей, розробленню та впровадженню нових методологічних підходів, а отже, утвердженню в науковому обігу нових понять, таких як «демократичне управління». Ідеться про наукове осмислення практичних проблем, характерних для різних етапів такого управління, й теоретичних проблем конкретних педагогічних наук у контексті виявлення особливостей природи, змісту демократичного управління та його відповідності духовним (натуральним), природним, юридичним законам. Провідні філософи світу попереджають про близьку загибель такої держави, де закон не має сили й перебуває під чиеюсь владою. Водночас на державу, де закон владарює над правителем, а він – його раб, чекає порятунків та всі блага, які тільки може дарувати їй Бог.

Усвідомлюючи зазначене вище, «керівник вправі вимагати від учителя такої організації навчання, за якої учень, засвоюючи факти, завжди бачив би за ними певні закономірності, переконувався у справедливості та непохитності певних ідей. Це, зокрема, залежить від уміння згрупувати, співставити факти, що вивчаються, викласти найбільш значущі з них таким чином, щоб кожний учень прийшов до правильних роздумів, оцінок і висновків, котрі необхідні для засвоєння окреслених закономірностей та ідей» [7, с. 6, *авт. переклад*]. Критерієм духовності, вихованості та якості знань молоді слугує рівень пізнання глибини істини.

Список використаних джерел

1. Кондаков М. И. Теоретические основы школоведения. М. : Педагогика, 1982. 192 с.
2. Парсонс Т. О структуре социального действия. М. : Академический проект, 2002. 880 с.
3. Філософія : підручник / за заг. ред.: М. І. Горлача, В. Г. Кременя, В. К. Рибалка. Харків : Консум, 2000. 672 с.
4. Лутай В. С. Філософія сучасної освіти : навч. посіб. Київ : Центр «Магістр – S» Творчої спілки вчителів України, 1996. 256 с.
5. Спиркин А. Г. Основы философии : учеб. пособ. для вузов. М. : Политиздат, 1988. 592 с.
6. Губерський Л. В., Кремень В. Г., Ільїн В. В. Філософія: історія, суспільство, освіта. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2011. 591 с.
7. Стрезикозин В. П. Руководство учебным процессом в школе. Планирование и организация работы. М. : Просвещение, 1972. 271 с.
8. Вебер М. Избранные произведения. М. : Прогресс, 1990. 808 с.
9. Міжнародні системи та глобальний розвиток : підручник / В. А. Манжола та ін. ; за ред.: Л. В. Губерського, В. А. Манжолі. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ : Знання, 2014. 526 с.
10. Нариси історії філософії на Україні / гол. ред. кол. Д. Х. Острянин. Київ : Наук. думка, 1966. 655 с.
11. Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 536 с.
12. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. кол. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
13. Платон. Сочинения : в 3 т. / под общ. ред.: А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса ; пер. с древнегреч. М. : Мысль, 1972. Т. 3. Ч. 2. 678 с.

Borys Chyzhevskyi

Ph. D. (Pedagogical), Senior Researcher, Honored Worker of Education of Ukraine, Secretariat of the Verkhovna Rada of Ukraine Committee on Education, Science and Innovation, Kyiv, Ukraine, chyzhevskyi@v.rada.gov.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7878-1180>

METHODOLOGICAL PRINCIPLES FOR DEMOCRATIC MANAGEMENT OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. *A current problem in the world and Ukraine is the reconsideration of the methodological principles of democratic management of an educational institution. The article describes the results of the study of such principles by defining theoretical approaches and management practices at the level of educational institution, district, national and legislative. General scientific methods of research such as analysis, comparison, synthesis, induction, deduction are used in the article. The methodological foundations of democratic management of the educational institution, regardless of subordination, type and form of ownership, are analyzed. The philosophical essence and the depth of meaning of the concept «principles of democratic management of the educational institution» are determined. The purpose of the article is to highlight the philosophical studies of the management of the*

educational institution and to outline methodological approaches to defining key parameters of democratic management of the educational institution. The main problem is to find out the impact of the relationship and interaction between the state, society and the individual on the democratic nature of the educational system and to ensure the optimal coexistence of man and nature. The range of interpretations of the methodological bases of democratic management of the educational institution is identified. Emphasis is laid on the priority of its activities and stable development on a democratic basis. The regularities of the formation of methodological bases of democratic management of educational institutions are determined. Particular attention is paid to the importance of democratic management of educational institutions for the individual, society and the state.

Keywords: *philosophy, philosophy of education, methodology, pedagogy, principles, democracy, educational institution.*

References

1. Kondakov, M. I. (1982). *Theoretical foundations of school studies*. Moscow: Pedagogika [in Russian].
2. Parsons, T. (2002). *On the structure of social action*. Moscow: Akademicheskij proekt [in Russian].
3. Horlach, M. I., Kremen, V. H., Rybalka, V. K. (2000). *Philosophy*. Kharkiv: Konsum [in Ukrainian].
4. Lutaj, V. S. (1996). *Philosophy of modern education*. Kyiv: Tsentr «Mahistr – S» Tvorchoi spilky vchyteliv Ukrainy [in Ukrainian].
5. Spirkin, A. H. (1988). *Fundamentals of Philosophy*. Moscow: Politizdat [in Russian].
6. Huberskyi, L. V., Kremen, V. H., Ilyin, V. V. (2011). *Philosophy: history, society, education*. Kyiv: VPTs «Kyivskyi universytet» [in Ukrainian].
7. Strezikozin, V. P. (1972). *Leadership of the educational process at school. Planning and organization of work*. Moscow: Prosveshchenie [in Russian].
8. Veber, M. (1990). *Selected works*. Moscow: Progress [in Russian].
9. Manzhola, V. A. (2014). *International systems and global development*. In L. V. Huberskyi, V. A. Manzhola (Ed.). Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
10. Ostriany, D. Kh. (Ed.). (1966). *Essays on the history of philosophy in Ukraine*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
11. Podorozhna, T. S. (2016). *Legal order: theoretical and methodological principles of constitutionalization*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
12. Shynkaruk, V. I. (Ed.). (2002). *Philosophical encyclopedic dictionary*. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].
13. Losev, A. F., Asmus, V. F. (Eds.). (1972). *Platon. Oeuvre, 3(2)*. Moscow: Mysl' [in Russian].